

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:13, Mart 2018, s. 80-102

Dr. Öğr.Üyesi. Mehmet Onur HASDEDEOĞLU

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

o.hasdedeoglu@kastamonu.edu.tr

XIX. YÜZYIL TÜRK ROMAN KAHRAMANLARININ MESLEKLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Tanzimat Fermanı ile bir devlet politikası olarak öncelikle askeri alanda başlayan modernleşme, kısa bir süre içerisinde devletin bütün organlarına yayılarak toplumun gündelik hayatını da etkiler. Tanzimat sonrasında Batı medeniyetinin etkisiyle, Osmanlı toplumunun meslek tercihlerinde de çeşitli değişiklikler meydana gelir. Geleneksel mesleklerin kimi değişime uğrar; kimisi ise gelişen teknolojinin sağladığı kolaylıklara yenik düşerek hayat sahnesinden yavaş yavaş silinir. Bununla birlikte modernleşmenin etkisiyle yeni meslek dalları da ortaya çıkar. Hayatın ve toplumun nabzını tutan yazarlar ise toplumun değişen ihtiyaçlarına paralel olarak oluşan yeni iş sahalarını ve meslek gruplarını, yarattıkları kahramanlar aracılığıyla romanlarına yansıtırlar. Bu çalışmanın amacı, XIX. yüzyıl Türk romanlarına yansıyan meslekleri tespit ederek, yazarların bu mesleklere karşı bakış açısını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, XIX. yüzyılda yayımlanmış romanlara yansıyan meslek grupları ayrı başlıklar altında irdelenmiş; mesleklerin romanlardaki işlevleri ile yazarların bu mesleklere bakışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: roman, kahraman, meslek, Batılılaşma, toplumsal değişim

AN ASSESSMENT ON THE PROFESSIONS OF XIXTH CENTURY TURKISH NOVEL HEROES

Abstract

Modernisation as a government policy, at first starts in the military field with the rescript of Gülhane, soon afterwards affects the daily life by spreading out all government bodies. After the rescript of Gülhane, with the influence of Western civilization, several changes occur in the choice of profession of the Ottoman society. Some traditional professions undergo a change; some defeated by the convenience that is provided by the developing technology, go out of existence. However with the influence of modernisation, new professions come to light. The authors who

keep their finger on the pulse of life and society, reflect the new trade circle and occupational groups occurred in parallel with the changing needs of the society through their novel heroes. The aim of this study is to determine the professions that are reflected in XIXth century Turkish novels and present the viewpoints of the authors with regard to these professions. Accordingly, the occupational groups that are reflected in XIXth century Turkish novels, are examined in separate titles; the functions of the professions in the novels and the viewpoints of the authors are evaluated.

Keywords: novel, hero, profession, Westernization, social change

GİRİŞ

Sosyal değişim, en genel haliyle farklı zaman dilimlerinde sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşması şeklinde tanımlanabilir. Sosyal değişim sürecinin toplumlar üzerinde oluşturmaya başladığı farklılıklar ile bu değişimin sebeplerini izleyebilmek için çok yönlü bir bakış açısı ve dikkatli bir gözlemci olmak gerekir. Türk toplumu Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hızlı bir sosyal değişim süreci içine girer. Bu dönemde toplumun yapısında yaşanan bütün değişimleri dikkatle gözlemleyen Tanzimat yazarları, romanlarında toplumun sosyal değişim meselesini merkeze alırlar. Sosyal değişimin olumlu ve olumsuz yönlerini romanlarda yarattıkları kahramanlar aracılığıyla örneklediren yazarlar, sosyal değişimi şekillendirmeyi hedef alırlar.

Tanzimat'la birlikte hızlanan Batılılaşma sürecinde, Osmanlı toplumunda mevcut mesleklerde de birtakım değişiklikler meydana gelir. Geleneksel mesleklerin kimi değişime uğrar; kimisi ise gelişen teknolojinin sağladığı kolaylıklara yenik düşerek hayat sahnesinden yavaş yavaş silinir. Bununla birlikte modernleşmenin etkisiyle yeni meslek dalları da ortaya çıkar. Tanzimat yazarları, dönemin popüler mesleklerine mensup çeşitli kahramanlar yaratmalarının yanı sıra, unutulmaya yüz tutmuş kimi mesleklere de zaman zaman romanlarında yer verirler.

Bu çalışma kapsamında 1872-1896 yılları arasında yayımlanan Türk romanları incelenmiş; kahramanların meslek grupları belirlenerek ayrı alt başlıklar altında irdelenmiştir. Bu doğrultuda belirlenen meslek grupları, "Kalem Memurları", "Doktorlar", "Öğretmenler", "Yazarlar ve Gazeteciler", "Tüccarlar ve Muhasebeciler", "Bohçacılar" ve "Diğer Meslekler" başlıkları altında tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

Kalem Memurları

Padişah Abdülmecid döneminde, "kamu hizmetlilerinin eğitimi için bir merkez olmak üzere" (Lewis 2009: 246) 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye, 1877'de II. Abdülhamit döneminde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olarak yeniden düzenlenir ve devlet bürokrasisinin temelini oluşturan kurumlardan biri olur (Berkes 2010: 345)

Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmak ve ardından kalem memuru olarak devlet kademesinde görev almak dönemin en gözde ve prestijli mesleklerden biri olması dolayısıyla XIX. yüzyıl romanlarında sıkça karşılaşılan bir meslektir. Bu dönemin romanlarında, başkahramanların büyük çoğunluğunun kalem memuru olarak Bâbîâlî'ye devam ettikleri görülür: Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* romanının başkahramanı Talât Bey, on altı yaşında "mekteb-i rüştiye imtihanını verip bütün İstanbul gençleri[nin] yaptıkları gibi bir dairenin kalemine" (Ş. Sami 2003: 64) memur olur. Talât Bey, dairedeki görevini hiç aksatmaksızın, düzenli bir hayat sürer.

Namık Kemal'in *İntibah* romanının başkahramanı Ali Bey de Talât Bey gibi Bâbîâlî'de kalem memuru olarak görev yapar. Ali Bey, romanın başında dairedeki görevini aksatmayan, işi dışında sosyal hayatı olmayan mahcup bir kahraman iken Mehpeyker adlı düşmüş kadınla yaşadığı tutkulu aşk ilişkisi onun bu düzenli ve durağan hayatına büyük bir darbe vuracaktır. Varlıklı bir ailede yetişmiş olan Ali Bey, çalışmayı "kendince bir vazife bilir ve o vazifeyi bir zevk suretinde yerine getirir." (N. Kemal 2011: 21) Onun dairede yüksek kademelere gelmek gibi bir hedefi yoktur. Ali Bey'in hayatının dönüm noktası, bir cuma günü kalemden arkadaşlarının ısrarı üzerine onları Çamlıca'ya seyir yerine götürmesi ile gerçekleşir. Arkadaşlarına uyararak, oradan geçmekte olan arabalardan birine işaret eden Ali Bey, arabadaki kadının karşılık vermesi ile birlikte ona tutulur ve gelişen olaylarla birlikte Ali Bey'in düzenli hayatı alt üst olur.

Ahmet Midhat Efendi, alafranga yaşayış tarzını benimseyip, Batılılığı yalnızca taklitten ibaret zannedenleri *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında yarattığı Felâton Bey örneği üzerinden eleştirir. Felâton Bey, varlıklı bir ailede yetiştiğinden dolayı, hiç maddi sıkıntı çekmemiş, parasızlığın ne demek olduğunu bilmeyen, olumsuz bir kahramandır. Felâton Bey, İstanbul'da büyük bir kalem dairesinde memurdur; fakat gezip eğlenmekten kaleme uğramaya neredeyse hiç vakit bulamaz. Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey'in hayat tarzı üzerinden, o yıllarda devlet dairelerindeki çalışma disiplini hakkında dönemin koşullarını yansıtan birtakım bilgiler verir ve ardından Felâton Bey'in, bahsettiği bu gayretli tiplerden olmadığını alaylı bir biçimde vurgular:

"Lakin hani ya kalemlerde bazı efendiler vardır ki, elhak ileride devletin en büyük makamâtını tutabilmek tedarikatiyle kâtiplik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulunduğu dairenin değil belki devletin kâffe-i şuaabât-ı umûruna vukufunu şamil etmek için iğne iplik olarak bezl-i himmet eder. Böyle erbâb-ı gayreti tanırız ya! Bizim Felâton Beyefendi bunlardan değildi. Nesine lazım? Ayda lâakal yirmi bin kuruş iradı olan bir babanın tek oğlu olup kendisi ise muhâkemât-ı feylesofânesini gerçekten Eflatunlardan daha dakik bulmakla âlemde yirmi bin kuruş iradı olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve fazl ü kemalini ise kendisi beğenmiş olduğundan cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğunu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemelik edemez." (A. Midhat 2000a: 130)

Felâton Bey, kendisini her yönden kalemdeki arkadaşlarından daha üstün görür. Ahmet Midhat Efendi, "Ya böyle haftada üç saat kaleme giderek onu da nakl-i hikâyâtla geçiren bir delikanlı ne öğrenebilir?" (A. Midhat 2000a: 130) sorusunu, yine kendi cevaplar: "Nasıl ne öğrenebilir? İşte Felâton Bey öğrenmiş ya! Yazısı var, okuması var, Fransızcası var. Zeki, fatin, cerbezeli, hususiyle ayda babasının yirmi bin kuruş da iradı var! Dünyada bir adamın öğreneceği ne kaldı?" (A. Midhat 2000a: 130) Tatil günlerini seyir yerlerinde geçiren ve ertesi günlerde de yorgunluğunu atmak bahanesiyle kaleme uğramayan Felâton Bey; babası öldükten sonra eğlence ve kumarda yiyip bitirdiği paraların değerini iş işten geçtikten sonra anlar.

Romanın olumlu kahramanı Râkım Efendi ise Felâton Bey'in tam tersine, gece gündüz çalışarak, bir yandan ailesini geçindirirken, diğer yandan bulduğu her fırsatı kendi kişisel gelişimine harcar. Bu sebeple Râkım'ın her günü son derece yoğun geçer:

"Sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, bade, kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve bade't-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp yine Hariciye Kalemî'nde refiki bulunan bir Ermeni'ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır?" (A. Midhat 2000a: 136)

Râkım Efendi, çalışkanlığı ve gayreti ile idealize edilmiş bir kahramandır. Râkım Efendi, hiç boş vakti olmamasına rağmen hayattan zevk almasını da iyi bilir. İstanbul'da pek çok dostu bulunan Râkım Efendi, saygı gören ve arkadaş çevrelerince aranan bir kişidir. Yazar, Felâton Bey ile Râkım Efendi'nin yaşayış tarzını roman boyunca karşılaştırmak suretiyle okura doğru ve yanlış örnekler üzerinden çeşitli mesajlar verir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* romanının kahramanı Necati Bey de bir kalem memurudur. Yazar tarafından, "ne zengin ne de fakir" diye tanıtılan Necati Bey, Maliye Nezareti'nde yedi sekiz yüz kuruşluk bir memuriyette bulunmasına karşılık, Galata'daki iki dükkânı ile Hoca Paşa tarafındaki bir hanesinden gelen kira gelirleri ile rahat bir hayat sürer (A. Midhat 2000b: 331). Necati Bey, yüklenmiş olduğu ideal özellikler göz önünde bulundurulduğunda Râkım Efendi'yi çağırır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık* romanının başkahramanı Şöhret Bey ise karakter yapısı itibarıyla Felâton Bey ile benzer. İki kahraman arasındaki en temel fark ise, Felâton Bey'in varlıklı bir ailede yetişmiş olmasından dolayı parası sıkıntısının ne demek olduğunu bilmemesi, diğerinin ise varlıklı bir aileden gelmemesine ve para sıkıntısı çekmesine rağmen, kendi gayretiyle çalışmak meziyetinden de yoksun oluşudur:

"Valideden, pederden kibar olmadığı gibi kendi sa'y ve gayretiyle kazanmak meziyetinden de külli-yen mahrumdur. Vakıa kendisi ... Kalemine devam ederse de bu devamı yalnız bir sözden ibarettir. Kalem niçin böyle seyrek geldiğinin sebebi kendinden sorulsa aldığı yüz elli altı buçuk kuruş maaşı o büyük zeka ve irfanıyla mütenasip bulmadığı için olduğu cevabını verir." (Gürpınar 2009: 12)

Şöhret Bey para sıkıntısı çekmesine çeker ama onun alafrağa hayata olan özentisi, gözlerinin önüne bir perde gibi inmiştir. Şöhret, zengin mirasyedilerin sosyetik ve lüks yaşantısını taklit etmeye heves eder. Romanın diğer "şık" kahramanı Maşuk Bey ise Şöhret Bey ile tam bir tezat teşkil etmesi bakımından romandaki temel çatışma unsurudur. Romanın başında şıklığı ikiye ayıran yazarın, Şöhret Bey karşısında Maşuk Efendi'yi yaratarak, "tab'an ve ahlaken" nasıl şık olunacağını örneklendirmek istediği açıktır. Şöhret Bey, bir devlet kalemine devam etmesine karşılık, daireye çok az uğrar; üstelik maaşını da beğenmez. Maşuk ise "bin beş yüz kuruş maaşla ... dairesine devam eder. Fakat olanca geliri bundan ibaret değildir. Dirayeti, malumatı sayesinde birkaç taraftan aylığının bir mislini daha kazanmaktadır." (Gürpınar 2009: 58)

Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanının başkahramanı Mansur, doktorluk mesleğinin yanı sıra devlete faydalı olabileceği düşüncesiyle Hariciye Nezareti'ne başvurarak burada görev almaya hak kazanır. Mansur, göreve başladığı gün, Kalemde işlerin doğru yürümediğini fark eder. Mansur'un fark ettiği ilk olumsuzluk, Kalemdeki hiçbir memurun görevini ciddiye almamasıdır:

"Celp olunan odacı vasıtasıyla sağ taraftaki sıra, yani çuha kaplı eskimiş büyük koltuklarla önlerindeki üstleri mail yazıhaneler öteye doğru çekildi. Sakallı zabitin sağ tarafından açılan boşluğa hariçten bir koltukla yazıhane geldi. Mansur'a,

–İşte yeriniz hazır! Yazı takımınızı yarım getiriniz. Şimdi bir kahve için gidebilirsiniz! dendi.

Mansur kahveyi reddettiği gibi sigara yapılmak üzere uzatılan tenek tütün tabakasını da kabul etmedi. Henüz ülfet etmediğini söyledi.

Ruhsat alıp gitmezden evvel sağında, solundaki rüfeka-yı hizmeti üzerlerinde nazarını gezdirdi. Gözlerinde azim ve metaneti, hâllerinde arzu-yı gayreti göremedikten başka kendisine karşı haset ve husumet âsarını müşahade ederek müteessir oldu." (M. Murat 2005: 75)

Mansur, göreve başlar başlamaz Kalem'deki vazifesinin tam olarak ne olduğunu öğrenmek istediğinde, belli bir görevinin olmadığı ve herhangi bir iş ortaya çıkarsa kendisine bildirileceği cevabını alır. Mansur, akşama kadar bekler, fakat kendisine hiçbir iş verilmez. Çevresindeki diğer memurların hâline baktığında, en kıdemlisinden en kıdemsizine kadar hepsinin işsiz güçsüz, boş boş oturduklarını fark eder:

"Oturdıkları makam-ı resmîde bilâperva sütlaç, muhallebi yemek; şerbet kahve, sigara içmek; bol bol esnemek; bazan ikişer ikişer kol kola olarak oda dışarısındaki aralıkta gezmek... Meşguliyetleri hep bu yolda idi.

Hatta Mansur, genç bir efendinin, o gün bir defa yemekten başka, hemen birer saat ara ile iki defa şeker ekilmiş muhallebi, bir tabak sütlaç yediğini ve üç portakal şerbeti istediğini görüp taaccüp etmişti. Mansur pekâlâ görüyordu ki, bunlar arzu ve iştiha sevgiyle yenilmeyip, işsizlikten, vakit geçirmek üzere suistimal olunuyordu." (M. Murat 2005: 87)

Mansur, gördüğü bu manzara karşısında dehşete kapılarak, bu durumun temelinde yatan sebepleri araştırmaya girişir. Bulduğu ilk şey, kalemde görev alan otuz memurdan mümeyiz, mütercim ve mukayyitlik için birer memur dışında geriye kalanların "vazifesiz, mesuliyetsiz maaşlı müdavimler" oluşudur ve kendisi de bu güruha dâhildir. Mansur, bu Kalem'deki görevinden ayrılıp, başka bir Kalem'e başvurmayı düşünür; fakat diğer dairelerde de durumun farklı olmadığını öğrenince başka bir çözüm yolu bulmak ister. Yan masasında oturan memurun da kendisi ile aynı düşünceleri paylaştığını anlayınca, sohbete başlarlar ve Mansur, bu işin iç yüzünü yeni arkadaşından öğrenir:

"İşte şu karşımızdaki genç efendi üç ay evvel memur olmuştur. Maaşı bin iki yüzdür. Yekten saniye rütbesi almıştır. Kendisi tercüman beyin hemşirezâdesidir, diyordu.

Mansur dahi,

-Hangi mektepten çıkmıştır? diye sordu.

Muhatabı taaccüp ve tebessümle:

-Hangi mektepten mi buyurdunuz? Mahalle mektebine bile uğradığı şüphelidir." (M. Murat 2005: 88)

Mansur, bu durumu düzeltmek için harekete geçip, üst rütbeli memurların düşmanlığını kazanmaya başlayınca çaresiz, Kalem'i terk eder. Mansur'un yaşadığı bu yakışıksız olaylar silsilesi, dönemin devlet dairelerinin içler acısı durumunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* romanının kahramanlarından Nabi, eğlenceye ve gezip tozmaya düşkün bir kahramandır. Ablası Calibe, Fazıla'nın babası Sai Efendi ile evlendikten kısa bir süre sonra Nabi'yi de konağa aldırır. Okulunu bitiren Nabi, Sai Bey'in desteğiyle Bâbîâli kalemlerinden birine yerleştirilir. (F. Aliye 2012: 76) Nabi, kaleme gitmekten ziyade eniştesinin verdiği paralar ve kalemde aldığı maaşı eğlence âlemlerinde yer. Nabi, bu özellikleri ile dönemin sorumsuz alafrağa gençlerinin tipik bir temsilcisi haline gelir.

Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanının başkahramanı Bihruz Bey de Tanzimat dönemi romanının alafrağa kalem memuru tipine çarpıcı bir örnektir. Bihruz Bey'in babası, "kudema-yı vüzeradan" merhum bir paşadır. Yıllar içinde şehirden şehire sürekli tayini çıkan babasının peşinden annesiyle birlikte sürüklenen Bihruz Bey'in, bu sebepten dolayı on altı yaşına kadar tam bir tahsil görmesi mümkün olmaz. Nihayet, tayini İstanbul'a çıkan babası tarafından, burada bir Rüştîye'ye yerleştirilen Bihruz Bey, altı ay sonra babasının tekrar tayini

çıkınca, bu kez annesiyle birlikte İstanbul'da kalarak Rüştîye'ye devam eder. Paşa iki sene sonra İstanbul'a döndüğünde, Bihruz Bey'i bizzat imtihana tâbi tutar; oğlunun bilgisini yeterli göreyerek, bundan böyle mektebe gitmesine gerek kalmadığına kanaat getirir ve oğlunu Bâbîâlî'deki Tercüme Odası'na memur olarak yazdırır. Gezip eğlenmeyi ve bol bol para harcamayı seven Bihruz Bey, buraya çok seyrek uğrar. Gittiği zamanlarda da iş görmekten ziyade kalemdeki diğer memurlarla çene çalıp biraz vakit geçirdikten sonra ayrılır. Bihruz'un gündelik hayatı bu şekilde sürer. Recaizade Mahmut Ekrem, Bihruz Bey'in yanı sıra, Tercüme Odası'nda görevli diğer memurlar üzerinden bu kurumun çok ciddi ve acı bir eleştirisini yapar.

Tanzimat sonrasında Osmanlı'nın Devlet kademesinde gerçekleştirilmeye başlanan düzenlemeler ile birlikte, devletin iç ve dış bürokratik ilişkileri hareketlenir. Devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürümesi amacıyla kurulan kalem daireleri, bürokratik işleri yürütecek memurlarla dolar. Kalem dairelerine memur olmak fikri, evlatlarını iyi mevkilerde görmek isteyen ailelerin de hayallerini süslemeye başlar. Hem itibarlı bir meslek oluşu, hem de gelirinin iyi olması dolayısıyla kalem memuru olmak, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda önemli bir statü göstergesi haline gelir. Bunlarla birlikte, işe alımlarda itibarlı ailelerin çocuklarına iltimas gösterilmesi, bu yıllarda Osmanlı'da kimi işlerin torpille döndüğünü gösterir. Dönemin romanlarına bakıldığında, varlıklı ailelerin mirasyedi çocuklarının kalem dairelerine kolaylıkla memur edildiği dikkat çeker. İncelenen romanlar arasında dikkat çeken diğer bir ortak nokta da mirasyedi ve sefahat düşkünü kahramanların kalem dairelerine çok seyrek uğrayarak, gece gündüz eğlence âlemlerinde vakit geçirmelerine karşılık, maaşlarını düzenli olarak almaya devam etmeleridir. Bu durum Osmanlı bürokrasisinin çökmüş ve devletin otoritesini tamamen kaybetmiş olduğunun en önemli işaretlerinden birisidir. Tanzimat yazarları, romanlarında Osmanlı'nın kalem dairelerindeki bu çarpıklığı ve çürümüşlüğü eleştirerek, devlet kademesinde yeni düzenlemelerin yapılması gerektiğini işaret ederler.

Doktorlar

Osmanlı'da tıp biliminin kökleri Selçuklular devrine kadar uzanır. İstanbul'un fethini takip eden yıllarda Fatih'in emriyle kurulan külliyyede tıp bilimi daha çok gözleme dayalı çalışmalar yapan hekimler vasıtasıyla gelişir. 1555 yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Külliyesi'nde ordunun doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamak üzere tıp medresesi kurulur (Kahya, 1992: 289-302). Türklerin Batı'nın tıp bilimi ile ilk temasları ise XVIII. yüzyıl başlarında gerçekleşir. Bu dönemde Türk hekimleri Batı dillerinden yaptıkları çevirilerle Türk tıp bilimine katkı sağladılar. Bu çalışmaların sayıca çok olması, Osmanlıların tıba verdiği önemin bir göstergesidir (Bkz. Uludağ 1940: 966-977).

II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan hemen sonra, modern ordunun tıbbî ihtiyaçlarını sağlamak üzere 14 Mart 1827'de kurduduğu Tıbhâne-i Âmire, modern Türk tıp eğitiminin başlangıç noktası sayılır. Bu sebeple her yıl, Mart ayının 14'ü "Tıp Bayramı" olarak kutlanır. Yer darlığı dolayısıyla kısa zaman dilimleri içerisinde pek çok kez taşınmak zorunda kalan okul, 1839 yılında, bugün Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu binaya taşınır ve okulun adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" olarak değiştirilerek II. Mahmut'un da mühim bir açılış konuşması yaptığı büyük bir törenle eğitim hayatına başlar. Mektep, 1843'te ilk mezunlarını verir; ancak eğitim dilinin Fransızca olması dolayısıyla Türk öğrencileri eğitim almakta zorluk çekerler. Bu sebeple Tıbbiye'nin ilk mezunları çoğunlukla gayrimüslimler olur. Türk öğrencilerin, eğitim dilinin Türkçe olması için verdikleri uzun mücadeleler sonunda, 1867 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin bünyesinde Türkçe tıp eğitimi veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılır (Ünver

1940: 933-960). Bu tarihten itibaren Türk hekimlerin sayısı hızla artmaya başlar. Bu durum, Tanzimat dönemi romanlarında da kısa süre içerisinde yansımaları bulur.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Şefik, Türk romanında doktor olan ilk başkahramandır. Ölüm döşeğindeki babası, Şefik'i dostu Mehmet Hulusi Efendi'ye emanet ederek, oğlunun Avrupa'da eğitim görmesini sağlamasını vasiyet eder. Dostunun vasiyetine sadık kalan Mehmet Hulusi Efendi, oğlu gibi benimsediği Şefik'i Avrupa'ya bütün bütün acemi göndermemek için öncelikle Beyoğlu'nda zamanın en büyük doktorlarından Mösyö *** yanına öğrenci olarak verir. Gece gündüz hanesine gittiği doktordan tıp ilminin yanı sıra Fransızca'yı da öğrenen Şefik, daha sonra tıp tahsili için Paris'e gönderilir. Şefik, Paris'te aldığı tahsili bitirip, İstanbul'a o günün emsalsiz Türk doktoru olarak döner. Şefik, memleketine döndükten sonra İstanbul'un en eski eczanesi olan ve yine o dönemin en meşhur eczanelerinden "iki kapılı eczahane"de çalışmaya başlar. Şefik, kısa süre içerisinde İstanbul'un en tanınmış doktorlarından biri haline gelir. Onu meslektaşlarından farklı kılan en önemli özelliklerden biri, büyük küçük, zengin fakir ayırmaksızın herkesin sıhhatini ön plânda tutmasıdır:

"Şu kadar var ki küçük büyük, fakir zengin Şefik kime bakarsa mutlaka kendisinden memnun edip (tabir sakil görülmesin ama) diyebiliriz ki Şefik'in sûret-i tedâvisinden cihet cihet memnun olan hastanın o muâmele-i tedâviye mazhariyet için hemen bir daha hastalanacağı gelirdi. Bu meselede asıl ehemmiyet verilecek nokta Şefik'in yalnız bir tabib-i cismânî olmayıp tabâbet-i ruhâniyyeyi dahi tabâbet-i cismânîyyeye katmış bulunması kaziyesidir." (A. Midhat 2000c: 60)

Yazar, Şefik'in tabiplikteki bu maharetlerini aktardıktan sonra, hekimlik ile tabiplik arasındaki farklara değinerek, Şefik'in hekimlik yönünün tabiplik yönünden daha ağır bastığını belirtir. *Yeryüzünde Bir Melek*'in anlatı zamanının 1840'lı yıllar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Şefik'in o dönemde neden emsalsiz bir doktor olarak İstanbul çapında ün kazandığı daha iyi anlaşılır.

Ahmet Midhat'ın *Taaffüf* romanının kahramanlarından Doktor Fratenberg, Tanzimat romanının yabancı doktor tiplerindedir. Sâniha Hanım'ın babası Dâniş Bey, kızı dünyaya geldikten sonra onun sağlığını sürekli kontrol altında tutmasının yanı sıra kendi sağlık sorunlarının da düzenli olarak tetkiki için Doktor Fratenberg'i maaş karşılığında hanesine hekim tayin eder. Romanın "eşhâs-ı mühimmesi" olduğunun altını çizen Ahmet Midhat Efendi, Doktor Fratenberg'i şöyle tanıtır:

"Kendisi Fransa'nın eski Alsace vilayeti ahalisindedir ki, 1771 muharebesinden sonra vilâyet-i mezkûre Almanya'ya ilhak edilmiştir Doktorun isminden de müstebân olacağı veçhile, vilâyet-i mezkûre ahalisi Fransızlıktan ziyade Alman kaomiyetine mensuptur. [...] Bu adam yalnız tabip diye telâkki olunmamalıdır. 'Hekîm' kelimesinin manâ-yı sahîhi veçhile sâhib-i hikmet bir adamdır." (A. Midhat 2000d: 95)

Doktor Fratenberg, Sâniha Hanım ile doktordan ziyade, lala gibi, ilgilenir. Sâniha Hanım da onu ikinci bir babaymış gibi benimser. Sâniha Hanım'ın hayatındaki dönüm noktalarında ona en büyük desteği veren de hep Doktor Fratenberg olur.

Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanının başkahramanı Mansur, idealist doktor tipine bir örnektir. Amcasının teşvikiyle orta öğrenimini almak üzere Fransa'ya giden Mansur, tahsilini başarıyla tamamladıktan sonra "Tabip, her memleket, her cemiyet için müfid bir âza olabilir" (M. Murat 2005: 40) düşüncesiyle Paris Darülfünunu'nda Tıp Fakültesine kaydolar. Tıp Fakültesi'ni de başarıyla tamamlayan Mansur, Üniversite hocaları tarafından asistan olarak okulda kalma teklifini kabul etmeyerek, memleketine faydalı bir doktor olabilmek için İstan-

bul'a döner. Mansur'un İstanbul'a gelir gelmez ilk işi Mekteb-i Tıbbiye'ye gitmek olur. Burada diplomasını onaylatan Mansur artık "icra-yı tababete mezun etibba-yı Osmaniyyeden" olur. Mansur, haftada iki kez mektebe giderek teşrihhanede hastaları muayene eden nöbetçi hekime refakat eder. Nöbetçi doktorun refakatinde hastaları gezdiği günlerden birinde Mansur, nöbetçi doktorun verem dediği bir hastanın durumundan şüphelenerek bir kez de kendisi muayene eder ve hastanın ciğerlerinde su olduğunu tespit eder. Nöbetçi doktor bu teşhise şiddetle itiraz etmesinin ardından yapılan konsültasyon sonucunda beş doktorun üçü Mansur'un doğru tespitte bulunduğunu beyan eder. Bu türden birkaç vakanın daha cereyan etmesiyle, Mansur'un İstanbul'daki ünü artar:

"İstanbul'un o vakit en meşhur doktorlarından addolunan Frenk Lakur ricalden birini bir ay tedavi ettikten sonra ümit olmadığı iddiasıyla elini çekmişti. Meyus olan taallukatı mektep muallimlerinden bulunan komşuları doktor Mehmet Efendi'ye koşmuşlar. Mehmet Efendi dahi Mansur'u 'konsulte'ye getirmişti.

Mansur ciğer üzerinde cerahat olduğunu ve ameliyatın icrası için vakit kaybedilmek caiz olmadığını beyan etti.

Lakur'un kavli ilâm-ı kat'i demekti. Kat'-ı ümit edişi taallukata sirayet etmişti. Buna binaen henüz malûm olmayan bu ağır ameliyata kemal-i dehşetle muvafakat olundu. Göğüs delinip ciğer açıldı, cerahatten tathir edildi. Hasta dahi iki hafta zarfında iyileşmeye yüz tuttu.

Vakanın ehemmiyetiyle beraber, zaten çocuğunun hastalığını validesine söyleyivermek raddesine varan Lakur'un terbiyesizliğinden mütevellid husumet-i umumiye Mansur'un şöhretini mektep dairesinden tabakat-ı âliyyeye çıkarmıştı." (M. Murat 2005: 76)

Mekteb-i Tıbbiye idaresi, ünü arttıktan sonra hasta ziyaretlerinden başını alamaz bir hâle gelen Mansur'a en mühim derslerden birini verdimeye başlar. Mansur, cuma günleri de Hamidiye civarındaki bir eczanede fukaraya ücretsiz olarak bakacağını ilan eder. Bu bağlamda Mansur, Ahmet Midhat Efendi'nin "hekim" olarak tabir ettiği hikmetli doktorlara ideal bir örnek teşkil eder.

Mansur'un mesleğini icra ederken dostluğu ilerlettiği Mehmet Efendi de romanın bir diğer doktor kahramanıdır. Doktor Mehmet Efendi, Çankırlı halis bir Türk'tür. Otuz beş yaşlarında, iri yapılı, tıknaz, kumral olan Mehmet Efendi, arkadaşı Mansur gibi herkesin işini görmek, kim olursa olsun birine iyilik etmek için can atan bir doktordur. Çankırı'nın bir köyünden çıkıp doktor olmak için İstanbul'a, Mekteb-i Tıbbiye'ye gelen Mehmet Efendi, okulu birincilikle bitirdikten sonra hükümet tarafından ödüllendirilerek iki yıl için Paris'e gönderilir. İstanbul'a döndükten sonra da Tıbbiye'de "emraz-ı dâhiliye" dersini vermeye başlar. (M. Murat 2005: 78-79) Mehmet Efendi de karakter özellikleri bakımından, dostu Mansur gibi idealist bir Türk hekimidir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Nemide* romanındaki Nail de XIX. yüzyıl romanının doktor kahramanlarından. Şevket Bey'in yeğeni Nail, ilk eğitimini düzenli olarak evlerine gelen hususi bir hocadan alır. Maddi durumu iyi olan Şevket Bey, tahsilinin bir sonraki aşamasını kendisi üstlenerek Nail'i okutmaya devam eder. Nail, amcasının da izniyle Tıbbiye'ye girer. Tıbbiye'den iyi bir dereceyle mezun olan genç adam, tahsilini tamamlamak üzere Paris'e gider. Paris'teki üç yıllık tahsilden sonra "doktor" olarak İstanbul'a döner.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* romanının kahramanlarından Süha, Calibe'nin babası İhya Bey'in vefat eden kardeşinin oğludur. Süha yetim kaldıktan sonra İhya Bey, onu yanına alarak asıl evladı gibi büyütür; eğitimine özen gösterir ve doktor olması için Süha'yı Mekteb-i

Tıbbiye'ye verir. Süha ile Calibe arasında küçük yaşlardan itibaren aşk başlar. Fakat gözü hep yükseklerde olan Calibe, parasız Süha'ya varmaktansa kendisine zengin bir koca bulmanın hayalini kurar. Calibe, Fazıla'nın babası Sai Efendi ile evlenerek hayalini kurduğu hayatı elde etme şansını yakalar, fakat öte yandan Süha'ya olan ilgisi devam eder. Süha ise kendisini reddeden ve yüz üstü bırakan Calibe'yi affetmez. Zengin yaşantısını sürdürmeye devam ederken eski âşığıyla da gönül eğlendirmeyi plânlayan Calibe ise Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirip doktor çıkan Süha'yı, ailenin doktoru olması için konağa aldırır. Romanın olumsuz tipi Calibe, Süha'yı da oyunlarına alet ederek, onu Fazıla'ya musallat eder. Süha, roman boyunca Calibe'nin oyunlarına gelmesi ve mesleğini kötüye kullanması bakımından olumsuz bir doktor tipi örneğidir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* romanının kahramanlarından "N" Bey de ideal doktor tipine örnektir. *İffet*'in hasta annesine hiçbir karşılık beklemeksizin yardım eden Doktor, sert ve ruhsuz görünmeye çalışmasına karşılık, son derece duygusal ve merhametli bir kahramandır. Doktor "N" ile romanın başkahramanı Hüseyin Bey arasında geçen bir diyalog, doktorların gündelik hayatta gördüğü muamelelere ilginç bir örnektir: Gün boyu otuz kırk hastayı muayene eden Doktor, mesai bitiminde, hastalardan kendisine bulaşma ihtimali olan mikroplardan arınmak üzere "fenol" sürünür ve Aksaray'a gitmek üzere tramvaya biner. Tramvayda yanına oturan "zampara" bir şık, doktora bakıp bakıp yüzünü ekşitmeye başlar; doktor bu bakışların sebebini ilk etapta anlayamaz. Doktor kendisine nihayet, "Doktor değil misiniz seyyar hastaneye benzersiniz. Üzerinizin neşrettiği bu keskin asit feniğin kokusu yalnız mikropları değil yanınıza tesadüf etmek bedbahtlığına uğrayan insanları da öldürecek." (Gürpınar 2011: 133) diyen gence, hiddetini dizginlemeye gayret ederek "Sizin kadar nezahet-i tab'a malik olanlar böyle umumi tramvaylara değil hususi arabalara binmelidir." (Gürpınar 2011: 133) demekle yetinir.

Toplumun genelinin kendisine söyleneni anlayamayacak kadar cahil olduğundan yakınan Doktor, hastaların tıp dilini öğrenmesinin mümkün olmadığından dolayı, doktorların, konuşurken halk seviyesine inmeyi öğrenmeye mecbur kaldıklarını belirtir:

"O zavallı hastaların yanına gidersen, dil bilmez gibi melül melül insanın yüzüne bakarlar. Vakıa dil de bilmezler. Bizim en sefil addeylediğimiz adiyât-ı lisan onlara pek musallah gelir. 'Tabiatın mülayim mi?' diye sormuş olsan bir şey anlamaz. Bu suali en kaba suretle irat eylemelidir. 'Hararetin var mı?' desen hiç aşına olmadığı bir lisanan tekellüm ediyormuşsun gibi hasta alık alık yüzüne bakar. Bu meramını anlatabilmek için 'alaflanıyor musun?' demek icap eder. Ben mektepten çıktığım ilk aylarda ne hastalar bana meramlarını anlatabilirlerdi, ne de ben onlara. Bizim lisanı onlara öğretebilmek muhal olduğu için biz onlarınkini öğrenmeye mecbur olduk." (Gürpınar 2011: 14-15)

Hastanedeki görevinin yanı sıra, yaşadığı mahalledeki konu komşuya yardımcı olan, mahalledeki eczanede de iki gün nöbet tutan Doktor, yoksul olduklarından dolayı bu insanların pek çoğundan, vizite ücreti almaz, hatta reçete masrafını dahi cebinden karşılar. Hastaneye, eczaneye gelemeyecek kadar yoksul ve çaresiz olan hastaların evlerine Doktor bizzat giderek, onları muayene eder (Gürpınar 2011: 15). Bütün bu özellikleriyle Doktor "N", ideal bir doktor tipi örneğidir.

1867'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Türk tıp tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Dönemden sonra sayıları hızla artan Türk hekimler ile birlikte hekimlik, toplum gözünde en itibarlı mesleklerden biri haline gelir. Türk hekimlerin artışı dönemin romanlarına da kısa süre içinde yansımaya başlar. Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, XIX. yüzyıl romanlarında pek çok doktor tipi mevcuttur. Dönemin yazarları, yarattıkları doktor tipleri ile yerli tıp ilminin gelişimini kurmaca dünyaya yansıtarak sergilerler. Günümüzde hâlen en itibarlı meslek

dallarından olan doktorluk, romancılar tarafından da daima itibarına yakışacak biçimde ele alınır. Mesleğini kötüye kullanan doktorlar ise romanın sonunda mutlaka cezalandırılır.

Öğretmenler

Tanzimat'la değişen dünya görüşünün toplumun ruhuna işleyebilmesi yolundaki en önemli etken, eğitimidir. Nesilleri çağın koşullarına uygun biçimde yetiştirecek yegâne kişiler ise öğretmenlerdir. XIX. yüzyıldan itibaren eğitim sisteminde çeşitli yenilikler yapılmaya başlanır ancak bu yeniliklerin topluma yansımaları önündeki en büyük engel, çağdaş koşullara uygun eğitim verecek öğretmenlerin eksikliğidir. Devlet, eğitim reformunun başlangıcında öncelikle medrese mezunlarını modern eğitim kurumlarına öğretmen olarak atar. Fakat bu durumun kusurları kısa sürede fark edilerek, modern eğitim-öğretim anlayışına sahip öğretmenler yetiştirilmesi gerektiği anlaşılır. Böylelikle Osmanlı'da öğretmen okullarının açılması ilk kez gündeme gelir.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitim-öğretim sistemi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu nizamnamenin öngördüğü şekilde, kısa süre sonra öğretmen okullarının açılmasına ilişkin ilk düzenlemeler yapılır. Öğretmen okulları öncelikle Rüştîye okullarına, daha sonra Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere ilk öğrencilerini alır. Osmanlı Devleti'nin ilk öğretmen okulu, 1848 yılında "Darülmüallimîn-i Rüştî" adıyla Fatih'te açılır (Halis 2005: 90). Darülmüallimîn-i Sıbyan ise 1868'de açılır. Kız ilkokulları ile rüştîyelerine kız öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870'te Darülmüallimât kurulur.

Eğitimin önemi, XIX. yüzyıl romanlarına da sıklıkla konu olmaya başlar. Yazarlar, bilhassa kız öğretmenlerin toplumun ilerlemesi ve sosyal değişimin olumlu yönde şekillenmesi hususundaki önemine ilişkin düşünce ve önerilerini romanlar aracılığıyla dile getirirler.

Eğitim meselesinde öğretmenlerin önemine romanlarında yer veren yazarların başında Ahmet Midhat Efendi gelir. *Müşahedat* romanının kahramanlarından Siranuş, geçimini sağlamak için muallimelik yaparak Osmanlı'nın kibar ailelerinin çocuklarına ders vermeyi hayal eder ve bu hayalini Ahmet Midhat Efendi'ye anlatır. Kısa zamanda pek çok öğrenci bulduğunu; bu kadar öğrenciye ayrı ayrı yetişemeyeceğini anlayınca, çocukların ailelerinin de teşvikiyle açtığı okulda öğrencilere dil, müzik ve el işi derslerinin verildiğini hayal eden Siranuş'u büyük bir ciddiyetle dinleyen Ahmet Midhat Efendi, onun hayallerinin gerçekleşmesinin yakın olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

"Sanki siz bunları sırf hulya mı zannediyorsunuz? Böyle bir mektep Osmanlı kibar familyaları için yalnız arzudan da ibaret değildir. Bir ihtiyâc-ı sahih mertebesindedir. Etfâl-i inâs için mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye varsa da, bir mekteb-i âli yoktur. Fıkdanın tesiri de her yürekte yer tutmuştur. Hüda âlim iki sene geçmez, şimdi hulya gibi hikâye ettiğiniz şeylerin hakikat olduğunu siz de görürsünüz, âlem de görür!" (F. Aliye 2012a: 245)

Osmanlı Devleti, modernleşme sürecinde yapılan yeniliklerin kalıcılığını sağlama konusunda eğitimin ne kadar önemli bir unsur olduğunu fark ettikten sonra, eğitim reformlarını devlet politikası olmak üzere gündemine alır. 1870'te açılan Darülmüallimât, bu noktada büyük öneme sahiptir. Eğitimini tamamlayan Osmanlı kızlarının öğretmen olarak toplumda yerlerini almalarıyla birlikte, sosyal değişim ivme kazanır. Fatma Aliye Hanım, *Refet* romanıyla Darülmüallimât'ın kadınların yetişmesi yolunda ne kadar önemli bir kurum olduğunu mesajını verir.

Romanın başkahramanı Refet, öğretmen olabilmek için karşısına çıkan bütün engellerle mücadele eder. Onun en büyük hayali, okuyup öğretmen olmak ve hem annesi hem de kendisi için sağlam bir gelecek temin etmektir (Karaca 2012: 20). Refet, büyük zorlukları aşarak girmeye hak kazandığı Darülmuallimat'tan dört yılın sonunda öğretmenlik diploması alarak mezun olduğunda yapacaklarını hayal ettikçe, içi içine sığmaz:

"Onun tahayyülatı o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak, evini idare edecek, validesine rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlad-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak, o çocukların hepsi buna hürmet edecekler 'Hocamız' diye sevecekler! İşte Refet'in tahayyülatı hep bundan ibaretti." (F. Aliye 2012b:105)

Refet, kurduğu hayaller ile modern kadının ideal bir temsilcisidir. Kendi ayakları üzerinde duracak olan yeni nesil Osmanlı kadını, gelecek nesilleri yetiştirecek ve toplumu muasır medeniyetler seviyesine yükseltecektir. Refet ve Refet gibi modern öğretmenler sosyal değişimi şekillendirecek, sağlıklı bireyler yetişmesine önayak olacaklardır.

Osmanlı modernleşmesinin hızlanması yolunda en önemli ihtiyaç, modern eğitim sistemidir. Bu yolda en çok ihtiyaç duyulan kişi ise, modern dünyanın gereklerini kavrayabilecek nitelikte, donanımlı öğretmenlerdir. Osmanlı Devleti, eğitimin önemini kısa sürede kavrayarak eğitim reformunu gerçekleştirmek için Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yürürlüğe sokar. Yeni nesil öğretmenlerin yetiştirilmesi, bu sayede kademe kademe gerçekleştirilmeye başlanır. Açılan öğretmen okulları ile birlikte Osmanlı eğitim sistemi XIX. yüzyılda yeniden şekillenir. Bu süreci yakından takip eden ve konu üzerinde hassasiyetle duran romancılar, sosyal değişimin şekillenmesinde nitelikli öğretmenlere duyulan ihtiyacı romanlarında sıklıkla dile getirirler.

Yazarlar ve Gazeteciler

Türk dilinin ve Türk edebiyatının şekillenmesinde gazetenin ve gazeteciliğin rolü çok büyüktür. Türk dilinin sadeleşmesi ile birlikte nesrin de sadeleşme ve anlaşılır olma yolunda gelişim göstermesi gazeteler sayesinde. *"Edebi eserlerin gazetelerde tefrikası, edebiyat zevkini de geniş kitleye yayar."* (Enginün 2005: 32) Yeni edebî türlerin toplum tarafından benimsenmesi ve sosyal değişim hususunda gazeteler önemli rol oynar. Tanzimat yazarları, bir anlamda Osmanlı basın tarihinin ilk gazetecileri de olurlar. Yakından tanıdıkları basın hayatını okurlar ile paylaşan yazarlar, zaman zaman romanlarında gazeteci ve yazar kahramanlara da yer verirler.

Paris'te Bir Türk romanının yazar olan başkahramanı Nasuh Efendi, arkadaşı Gardiyanski'ye geçmişini anlatırken mesleğini hangi koşullarda ve neye göre seçtiğini de ayrıntılarıyla hikâye eder. Annesini ve babasını kaybettikten sonra babasının yakın arkadaşı olan ve kendisini evladı gibi benimseyen Doktor Hell'i ve onun karısını da ebediyete uğurladıktan sonra para kazanmak için bir meslek seçmeye karar veren Nasuh Efendi, yazar olmayı nasıl seçtiğini şu cümlelerle anlatır: *"Bir sanat arardım ki her şeye karşılayabilirim. Göklerde uçayım, karalarda dolaşayım, denizler dibine dalıp çıkayım. Lâkin bu sanat ne olduğunu birdenbire kestiremezdim. Derken bu sanatın ne olduğu hatırıma geldi. Bu sanat telif sanatı olduğunu anladım."* (A. Midhat 2000e: 107)

Nasuh Efendi müellif olmaya karar vermiştir; fakat bu dönemde telif sanatı henüz doğmamış olduğundan, müellif olduğu takdirde muhatabı olmayan bir hatibe benzeyeceğinin de bilincindedir. Ancak Nasuh Efendi, meslek seçiminde son derece idealist davranarak kararını verir:

"Ben müellif olurum. Ama öyle bir müellif ki âsârı kendi zamanında basılamaz. Okuyan bulunmaz ki basılsın. Ben yazar yazar yığarım. Eğer ömrüm bir muvafık zamana kadar varır ise sonra basarım. Varmaz ise tâ o muvafık hulûl eyledikte basılır. Bu Osmanlılar şu hâlde kalmazlar ya? Elbet medeniyet-i

cedîde Hind'e, Çin'e intişar eylediği sırada bizim memlekete dahi bir selâm olsun verir. O zaman âsârımı basanlar da bulunur." (A. Midhat 2000e: 107)

İdeal Osmanlı tipinin bir temsilcisi olarak Nasuh'un verdiği karar, sadece dönemini değil, kendisinden sonraki nesillerin ilerleyişini de göz önünde bulundurarak hareket etmenin önemini vurgulaması açısından önemli bir örnektir. Nasuh Efendi'nin bir yazar olarak Paris'te elde ettiği başarı sonrasında bütün Paris halkının bir süre sonra kendisinden "Parlak ve nitelikli bir Türk" olarak bahsetmeye başlaması, Nasuh'un seçtiği yolda emin adımlarla ilerlediğinin bir göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin polisiye romanı *Esrâr-ı Cinâyât*'ın kurgusunda gazeteler ve gazeteciler önemli rol oynarlar. Romanda işlenen cinayetlerin failleri gazetecilerin yardımlarıyla ortaya çıkarken, halk cinayet vakalarındaki en son gelişmeleri gazeteler aracılığıyla öğrenir. Ahmet Midhat Efendi, gazetecilerin muhaberatındaki başarılarının sırrını şu cümlelerle ifade eder:

"Gazeteci kısmı bir şeyin tahkik ve tetkikini cidden merak ederler ise o şeyi etraflıyla öğrenmemeleri tasavvur olunamaz. Zira her tarafta dostları ve her dostlarının nezdinde nüfuzları olup, bahusus bu dostlar gazeteciye yanlış malûmat verip de eksik, ziyâde bir şeyin yazılmasına sebep olurlar ise bilâhare birçok taraflardan tehzibi davet etmiş olacaklarını da bildiklerinden, gazeteci tarafından talep olunan malûmatı mümkün merteye en doğru olarak verirler." (A. Midhat 2000f: 215)

Müşahadat romanında başkahraman ve anlatıcı olarak bizzat yer alan Ahmet Midhat, yazacağı yeni romanın kahramanlarıyla mülakatlarda bulunarak gerçeğe tamamıyla uygun "natüralist" bir roman yazmayı amaçlar. Roman, Ahmet Midhat'ın yazarlık serüvenine dair önemli ipuçları da içermesi bakımından çarpıcı bir örnek teşkil eder.

Halid Ziya'nın romanı *Bir Ölü'nün Defteri*'nin başkahramanlarından Hüsamettin de yine denim yazar kahramanlarına bir örnektir. Galatasaray Sultanîsi'ni bitirdikten sonra "Nesim-i Havadis" gazetesinde muharrir olan Hüsamettin, yazdığı şiirlerini bu gazete vasıtasıyla halka ulaştırır.

Hüseyin Rahmi'nin *İffet* romanının ikinci baskısına yazdığı mukaddimede söyledikleri ise XIX. yüzyılın sonlarında romanın ilk baskısının yapıldığı yıllarda Osmanlı'da korsan yayıncılığın varlığına dair çarpıcı bir açıklama niteliğindedir. Hüseyin Rahmi, bu mukaddimede korsan yayıncılığa sebebiyle yazarların nasıl mağdur edildiklerinden şikâyet eder:

"Bu roman gayrikanunî tablarla çok defa basıldı. Bu memlekette öyle devirler yaşadık ki dimağımızın bütün samimi kabiliyet ve gayretiyle çalışarak vücuda getirdiğiniz eseri gözünüzün önünde basarlar, satarlardı. Bir şey yapamazdınız. Davaya kalksanız siz haksız çıkardınız. Çünkü kitap yazmak cinayetlerin en büyüğüydü. Müellif her yerde muhakkir ve makhurdu. Yalnız onun aleyhine çıkan sözler mesmu olurdu." (Gürpınar 2011: 1)

Yazar, *İffet*'i korsan olarak defalarca kez basan yayıncıların altı yüz liradan fazla kazanmasına karşılık kendisinin, eserin tefrika edildiği gazeteden aldığı kalem ücreti olmak üzere, ancak sekiz yüz elli kuruş kazandığını belirtir. Günümüzde oldukça yaygın bir hırsızlık örneği olan korsan yayıncılığın o yıllarda da var olduğunu öğrenmek ve bu konuda devletin yazarın yanında değil de karşısında duruş sergilemesi çarpıcı bir detaydır.

Gazetecilik, XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal değişiminde önemli rol oynamış bir meslek dalıdır. Kendileri de gazetecilik mesleğinden yetişen Tanzimat yazarları, romanlarında kimi zaman gazeteci kahramanlar yaratırlar. İncelenen romanlarda yer alan gazeteci kahramanlar toplumu

şekillendirmeyi amaç edinmiş idealist tipler olarak, yaratıcılarının düşünceleri ve ideallerini yansıtırlar.

Tüccarlar ve Muhasebeciler

Osmanlı'da ticaret, yüzyıllar boyunca gayrimüslimlerin ve yabancı tüccarların tekelinde devam eder. Bunun en büyük sebeplerinden biri Osmanlı'nın "tumar" adı verilen toprağa dayalı üretim sistemidir. Toplumda belirgin sınıf farklılıklarının oluşmasını istemeyen Devlet, Müslümanlara yüzyıllar boyunca ticareti yasaklarken, gayrimüslimleri bu hususta serbest bırakır. Tanzimat Fermanı'nın ilanını izleyen süreçte Osmanlı'daki siyasi ve iktisadi gelişmeler doğrultusunda ticaret alanında da birtakım gelişmeler yaşanır. Bu dönemde tumar sisteminin önemini kaybetmesiyle birlikte ticaret, Müslüman kesim için de önemli bir geçim kaynağı olmaya başlar. Dönemin bazı romanlarında karşımıza çıkan tüccar kahramanlar, yazarların bu dönemde toplumdaki ekonomik ve ticari gelişmeleri yakından takip ettiklerinin bir göstergesidir.

Müşahadat romanının kahramanlarından Seyyit Mehmet Numan, Mısır kökenli ve varlıklı bir tüccardır. Servet ve sâ mânının Devlet adamlarının elinde bulunması gerektiğine inanan Seyyit Mehmet Numan, düzen böyle kurulduğu takdirde, alt tabakalardaki insanların istihdam ve teşvikinin sağlanmasının daha kolay olacağını; Avrupa'da toplum düzeninin böyle teşekkül etmiş olduğunu söyler:

"İhtilât eylediğim Avrupalılardan aldığım malûmata göre, orada dahi hakayık-ı siyâsiyye bu surette nümeyanmış. Kibarzadeleri hangi araziye malikseler, o malikânenin namıyla tesmiye olunurlarmış. Arazi sahibi olmayan büyüklükler, âkullar dahi işte cesim cesim fabrikalar tesis ederek ve ticaret kumpanyalarını teşkil eyleyerek, dünyanın servet ve sâ mânını kendi memleketlerine isticlâb ediyorlar." (A. Midhat 2000g: 152)

İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı'da henüz bu fikirlerin uyanmadığını belirten Seyyit Mehmet Numan, Devlet adamlarının kazanç ve kâr kapısı yaratmaya hevesli olmaktansa küçük memuriyet görevlerine göz dikmiş olmalarından yakınır:

"Halbuki bizim İstanbul'umuzda bu fikirler henüz uyanamamıştır. Kibardan hiçbir kimse kesb ve kâra heves etmiyor. Abâ ve ecdattan kalmış bazı çiftlikâta malik olanlar, bunları, yalnız tenezzüh mahalli olarak telâkki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medâr-ı maişet bilinmiyor. Hâlbuki hazîne-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri neyle doyuracak? Vâridatla değil mi? O vâridatı ziraat ve sanâyi ve çobanlık ve ticâret hâsıl etmeyecek mi? Bunlar zuafâ ve mesakinin ellerinde bulundukça, hazineye getirecekleri vâridat dahi zâifâne ve miskinâne bir suretten ayrılmaz." (A. Midhat 2000g: 152-153)

Seyyit Mehmet Numan, İstanbul'a gelip de, ticari faaliyetlerin bu hâlde olduğunu gördüğünde çok üzülür. Ticarete atılmak konusunda kendisini gayrete getiren esas mesele ise dünyanın dört bir yanından gelen insanların bu topraklarda ticaret sayesinde zengin olmasına karşılık, İstanbul'un yerlilerinin bu duruma kayıtsız kalmasıdır:

"İstanbul'da iş güç, kesb ve kâr bulunmasa neyse ne. Gördüm ki yetmiş iki buçuk millet buraya dolarak ve mevarid-i servet-in her birini birisi yakalayarak temettuât-ı vafire ile serian zengin oluyorlar da İstanbulluların bunları kıskanmaları şöyle dursun, hakayık-ı ahvâlden haberdar oldukları bile görülmüyor. Onlar, daha sabâvetten kurtulmaksızın devâir-i devlette birer sandalye edinmeğe müsaraat gösteriyorlar. Sözün daha doğrusunu mu istersiniz? Edinmesi için can attıkları sandalyeler üzerinde oturanlara ne yolda ve ne derecede malûmatı iktisap ile tehiye edilmelerine bile ehemmiyet verilmiyor. O sandal-

ye üzerine her kim oturursa malûmat ve dirayet ve kifayet onun ayaklarına kendi kendisine gelecek zannolunur.” (A. Midhat 2000g: 153)

Seyyit Mehmet Numan, yukarıdaki alıntıda saydığı sebepler dolayısıyla ticarete atılarak, memleketine fayda sağlamak istediğini belirtir. Toplumdan hiçbir kimsenin ticari girişimlerle istihdam sağlama girişiminde bulunma uyanıklığını göstermemesine karşılık, devletin bu konuda birtakım girişimlerde bulunduğunu da belirten Seyyit Mehmet Numan, sözlerini şöyle sürdürür:

“Bu uyanıklık halkımıza gelmemiş. Fakat devletimize gelmiş. Hem çoktan beri gelmiş. Türlü mesucet için fabrikalar açılmış. Geçen yaz Boğaziçi’ne gitmişim de görmüştüm. Şişe ve billur ve ispermeçet yapmak için bile fabrikalar açmış. Kâğıthaneler, ipekhaneler yapılmış. Hayfâ ki devletin, bunları yapmaktan maksadı anlayamamış. Bunlar, halkımızı o yola alıştırmak fikr-i teyakkuz-ı hakîmânesiyle açılmış oldukları hâlde, halkımız bunu anlayamamış. Maksadı anlayamadığı içindir ki onları idare edebilecek memurîn ve onlarda çalışabilecek amele dahi yetişememiş. Binaenaleyh terakki eyleyememişler. Bazıları külliyyen, bazıları hükmen metruk ve muattal kalmışlar.” (A. Midhat 2000g: 154)

Bu sözleri can kulağıyla dinleyen Ahmet Midhat Efendi, Seyyit Mehmet Numan sözlerini bitirir bitirmez yerinden fırlayarak yaşlı tüccarın ellerini öper. Düşüncelerini “İhtiyardaki bu fikr-i hikmet bizce taammüm edecek olursa, devlet ve milletimizin birinci derecedeki zengin ve kavi devletlerden, milletlerden olacağına kimin şüphesi kalır?” (A. Midhat 2000g: 155) sözleriyle ifade eden Ahmet Midhat Efendi, ticari faaliyetlerin, Osmanlı’nın dünya devletleri içerisinde yeniden itibar kazanmasını sağlayacak başlıca unsur olduğunu söyler:

“Hazîne-i devleti dolduracak olan seroet ve sâ mânân mecrası yine kendi ceplerimizdedir. Mahsûl-i mesâîmiz olan kendi ceplerimizi dolduracak, onun bir kısmı da hazineye doğru cereyan eder gider. Orasını da doldurur. Sahib-i tabîat udebâmız bu manalara gelen kasidehan olmalıdırlar. [...] Vaizlerimiz, halka bu gibi hakayıkı vaaz etmelidirler. Hatiplerimiz bu yolda hitabette bulunmalıdırlar. Gazetelerimizin sahayifi bu mebahisle dolmalıdır. Zihinler hep bununla meşgul olmalı. İşte, böyle olmalı da Osmanlılar dahi sair milel-i müterakkiye mertebesini serian bulmalı.” (A. Midhat 2000g: 155)

Ahmet Midhat Efendi’nin yukarıda alıntılanan cümleleri, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda, önemli sosyal mesajlar ihtiva eder. Bu dönemde ağır kapitülasyon şartları dolayısıyla belini doğrultacak hali kalmamış olan Osmanlı, aldığı yüksek miktardaki dış borçlar sebebiyle de büyük bir çıkmazın içindedir. Ahmet Midhat, devletin bu çıkmazdan kurtulmak konusunda tek çaresinin yerli tüccarları teşvik etmek olduğunu kanaatindedir.

Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarat* romanında birbirine zıt yapıda iki tüccar tipi vardır. Bunlardan birincisi, Fazıla’nın evlendirildiği Remzi Bey, diğeri ise Fazıla’nın Beyrut’ta cariye olarak sığındığı ailenin erkek evladı Şebip’tir: Fazıla’nın ailesinin baskıları sonucunda evlendiği Remzi Bey varlıklı, fakat cahil ve çıkarıcı bir tüccar tipidir. Fazıla ile evlenirken tamamen kendi çıkarlarını gözeten Remzi Bey, kibar bir aileye mensup olan zengin ve görgülü bir kız alarak, hep hayalini kurduğu kibar hayat tarzına geçmek ister. Fazıla’yı adeta bir vitrin mankeni olarak gören Remzi Bey, karısının duygularını hiçe sayarak, onu toplum içerisinde kendisine baktıracak ve dikkati çekecek bir meta olarak kullanır. Parası ile her şeyi elde edebileceğini düşünecek kadar kaba ve görgüsüz olan Remzi Bey’in gözünde Fazıla, para ile satın alınabilecek mallardan biridir. Remzi, bütün bu özellikleriyle dönemin olumsuz tüccar tipine bir örnektir. Buna karşılık, Fazıla’nın Remzi’nin hanesinden kaçtıktan sonra Beyrut’a cariye olarak gittiği konağın küçük beyi Şebip, Remzi’nin aksine, karakterli, ideal bir tüccar tipidir. Şebip’in hayatı çalışmak üzerine kuruludur. Eğlenmek yerine çalışmaktan keyif alan ciddi mizaçlı bir tüccar olan Şebip,

işine olan bağlılığından dolayı evlenmek dahi istemez. Kendisine güler yüz gösteren kadınlardan tiksinen ve uzak duran Şebip, boş vakitlerinde hesap defterlerini karıştırarak başarılarını kâğıt üzerinde de tasdik etmekten büyük bir mutluluk duyar. Şebip'i evlenme fikrine ısındıran tek kişi, karakterli ve olgun yapısı ile Fazıla olur. Remzi ve Şebip, Osmanlı toplumunda tüccar tipine olumlu ve olumsuz birer örnek teşkil ederler. Romanın sonunda olumsuz kahramanların tamamı cezalarını bulurken, olumlu kahramanlar hak ettikleri mutluluğa kavuşurlar.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanının kahramanı Mucip, "cibilletsizliği ve insaniyetsizliği" ile ön plâna çıkan bir başka olumsuz tüccar tipidir. Refet'in amca çocuğu Mucip, iki yüz elli kuruş sermaye ile İstanbul'a gelip, tellallık etmeye başladığı Kapalı Çarşı'da bir süre sonra tüccarlığa adım atar. Sermayesi arttıkça işleri büyütür; nihayetinde altı yedi bin liralık bir servet sahibi olur. Mucip, okuma-yazma ve muhasebe bilmediği için, ayda bin kuruş maaş karşılığında yanında bu işlere bakacak bir adam çalıştırır. Fakat cimri bir tip olan Mucip, büyük bir servete sahip olsa bile, hesap defterlerini tutan çalışanına maaş verirken eli titrer. Bir gün Mucip'in bu sıkıntısına şahit olan başka bir tüccar arkadaşı, hesap tutmayı iyi bilen karısı sayesinde işlerini daha kolay hallettiğini ve karısı hesap defterlerini tutmaya başladığından bu yana sermayesini iki kat artırdığını anlatınca, o zamana kadar masraf olmasın diye evlenmeyen Mucip'in aklına hesap bilen bir kadın bulup evlenme fikri yatar. Fakat yine de çok masrafa girmek istemeyen cimri adam, "kanaatkâr bir zevceye lüzum görür." Kendisine uygun bir zevce adayı düşünen Mucip'in aklına amca çocuğu Refet gelince, define bulmuş gibi sevinir; çünkü Refet'in ne kadar sefil bir hayat sürdüğünü bildiğinden, evlilik teklifine hayır demeyeceğinden emindir. Darülmualimat'ta okuduğunu bildiği Refet'in, burada "hesap" öğrendiğinden de haberdar olan Mucip, Refet'in ne kadar çok iş göreceğini düşündükçe keyfinden bayılacak gibi olur. Zihninde plânlar yaptıkça keyiften ağzı kulaklarına varan Mucip, edeceği büyük kârı hesap eder:

"Refet çamaşırımı yıkar, çamaşırıcı parasından da kurtulurum, hesap tutar, yazılarımı yazar. O vakit bin kuruş maaşlı bir kâtip kullanmaya hacet kalmaz, iki yüz kuruşluk bir mukayyitlik hizmetini ifa edebilir adam kifayet eder. Yemeği pişirir. O yüzden de kârlı çıkarım, pek olmamış iki üç mecidiyeye kadar bir hizmetçi de tutsam yine kârlıyım! İşte oldu gitti." (F. Aliye 2012b: 198)

Kadını bir köle, bir hizmetçi gibi gören Mucip'in zihninden geçenler, *Muhadarat*'ın olumsuz tüccarı Remzi'yi çağırıştırır. Yeni nesil Osmanlı kadınının ideal bir temsilcisi olan Refet ise Mucip gibi tiplere asla tenezzül etmez; zira o, kendi ayaklarının üzerinde hayata karşı dimdik duran, güçlü bir kadın olarak yetişmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* romanında, İffet'in yatılı okuldan arkadaşı Antuanet, sevdiği genç ressamla evlenmeyi hayal etmesine rağmen, babasının zoruyla, zengin bir tüccarla evlendirilir. Antuanet son derece bilgili, görgülü, ince zevklere sahip bir insan olmasına karşılık, tüccar kocasının okumaktan zevk aldığı şeyler "usul-i muzaafa defterlerinden, tüccar senetlerinden, kambiyo kâğıtlarından" (Gürpınar 2011: 101) ibarettir. Antuanet'in okuduğu bir şiiri duyduğunda "Sabahleyin ağacın üzerinde bir kuş ötmüş, biraz da rüzgâr esiyormuş... Sanki ne olmuş? Ben bundan bir şey anlamıyorum. Beni affet karıcığım" (Gürpınar 2011: 102) der; Antuanet piyanoda bir klâsik müzik parçasını çalarken adam esnemeye başlayıp "Bir kasap havası çal da uykum kaçsın" (Gürpınar 2011: 102) diye rica eder. Tüccar, ticarethanesindeki muhasebe memurlarına karşı tuttuğu kontrol defterlerini Antuanet'e verip, temize çektirir. Yazar, Antuanet'in evlendiği tüccarı, kaba ve cahil kişiliği ile ön plâna çıkarır. Bu bağlamda o, XIX. yüzyılın olumsuz tüccar tipine çarpıcı bir örnektir.

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanının başkahramanlarından Suphi, eğitimini tamamlayıp diplomasını alınca, babası aracılığı ile Asmaaltı'nda namuslu ve zengin bir tüccarın yanına

kâtip olarak yerleştirilir. Suphi'nin, yanında çalışmaya başladığı Şevket Efendi de "tıpkı Suphi gibi yetişmiş, çalışkan, henüz otuz beş yaşında olup sermayesini artıra artıra senede otuz kırk bin lira kıymetinde iş görmek derecelerine kadar" yükselmiş bir tüccardır (N. Nazım 2004: 31-32). Şevket Efendi, çalışkanlığı ve dikkati sayesinde ticaret camiasında da itibar gören bir kişi olarak yükseilir. Şevket Efendi'nin kızı Zehra'yla evlenen Suphi, kayınpederinin ölümünden sonra, dükkânı devralarak tüccarlığa devam eder. Zehra ile evliliğinin bozulmasından sonra başka kadınlarla düşüp kalkmaya başlayan Suphi, iyiden iyiye sefahat âlemlerine dalınca dükkâna uğramaz olur. Rutin düzen aksayınca, dükkânın işleri yavaş yavaş bozulmaya başlar. Kötüye giden durumunu fark etmesine karşılık, kendisini zevk âlemlerinden kurtarma iradesinden yoksun olan Suphi, kısa bir süre içerisinde bütün mal varlığını kaybederek sefalet içerisinde sürünmeye mahkûm olur.

Halid Ziya'nın *Ferdi ve Şürekâsı* romanı, para ile saadet olamayacağı ana fikrini merkeze alır. Romanın kahramanı Ferdi Bey, hayatta paradan ve kızından başka hiçbir şeye değer vermeyen, varlıklı bir kereste tüccarıdır. Ferdi Bey'in kızı Hacer'e olan sevgisinin temelinde "yüz bin liralık bir sahabe-i müstakbele-i servete karşı hürmet" yatar (Uşaklıgil 2011: 31). Romanın başkahramanı İsmail Tayfur ise büyük hayallerle eğitimine devam ederken, Ferdi Bey'in şirketinde muhasebeci olarak çalışan babasının ani ölümü üzerine okulu bırakarak, babasının mesleğini devam ettirmek zorunda kalan fakir bir muhasebecidir:

"İsmail Tayfur, mektepte iken neler düşünür, neler olmak isterdi! Gâh mühim bir ceridenin başmuharriri, gâh bir nezaretin mühim bir memuru, gâh zamanın büyük bir edibi olurdu. O vakit kendisini azîm bir yazıhanenin önünde evrak içine dalmış, ya parlak bir arabanın köşesinde kürküne sarılmış, yahut duvarları kitaplarla mestur bir kütüphanenin içinde, halkın intişarına muntazır olduğu bir esere son tashihleri yapmaya başlamış görürdü.

Kader, bu ümitlerle latife etmiş, genç adamı tutup Ferdi ve Şürekâsı Ticaretgâhi'nin muhasebe odasına atmıştı." (Uşaklıgil 2011: 68-69)

Hacer'in İsmail Tayfur'a âşık olması ve bunu öğrenen Ferdi Bey'in, kızını onunla evlendirmeye karar vermesi, İsmail Tayfur'un çevresindekiler tarafından sefaletten kurtulması yolunda büyük bir fırsat olarak değerlendirilir. Fakat İsmail Tayfur'un parada pulda gözü yoktur. O, satın alınmış bir adam olup, refah içerisinde yaşamaktansa; âşık olduğu Sâniha ile evlenip yoksul ama onurlu bir hayat sürmeyi ister. Annesi ve yazıhanedeki ihtiyar meslektaşı Hasan Tahsin Efendi tarafından nihayet, Hacer'le evlenmeye ikna edilen İsmail Tayfur, kendisine ve çevresine duyduğu bütün saygısını kaybederek, romanın sonunda aklını kaçıır.

XIX. yüzyıldan itibaren Batı kapitalizminin Osmanlı topraklarında kurmaya başladığı hâkimiyet, toplumun tüketim alışkanlıkları üzerinde etkili olarak sosyal değişimi şekillendirir. Dönemin yazarları, toplumda değişmeye başlayan dengeleri yakından takip ederek, sosyal değişimin olumlu ve olumsuz sonuçlarını romanlara yansıtırlar. Tanzimat sonrasında yaşanan ekonomik hareketlilik, ticaretin bu yıllarda canlanmasına sebep olur. Daha önceki yüzyıllarda gayrimüslim ve yabancı tüccarların elinde olan ticaret piyasasında bu dönemden itibaren Müslüman tüccarlar da boy göstermeye başlarlar. Çeşitli fırsatları değerlendirerek, kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük kâr elde etmeyi başaran kimi Müslüman tüccarlar, Osmanlı'nın orta sınıfını oluşturmaya başlarlar. Eğitimsiz ve cahil olan bu kesim, toplum içinde kimi çatışmalara ve çarpıklıklara da yol açar. Yazarlar, gerçek hayatta gözlemedikleri bu çarpıklıkları, romanlarında yarattıkları olumsuz tüccar tipleri üzerinden eleştirirler. Bu olumsuz tiplerin karşısında yarattıkları olumlu kahramanlar ile sosyal değişimi olumlu yönde şekillendirmeyi amaçlarlar.

Bohçacılar

Tanzimat dönemi romanlarında bohçacı tipine sıkça rastlanır. Bohçacıların romanlardaki ortak işlevi, gittikleri evlerden çeşitli vesilelerle bilgiler toplayıp, bir anlamda casusluk etmeleridir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanının başkahramanı Mesut Ağa, bohçacı kılığında evlere girerek, çeşitli bilgiler toplar ve romanda belirtilmeyen birtakım makamlara bu bilgileri ileterek yüklü bahşişler alır. Ayrıca, romanda sonradan Müslüman olup, adını Hatice olarak değiştiren ve geçimini oyacılıkla sağlayan bir Ermeni kadını tipi yer alır. "Oyacı Karısı" lakaplı kadın, kapı kapı dolaşarak, yaptığı oyalari satar.

Yazarın, *Yeryüzünde Bir Melek* romanının kahramanı Şefik, tıp eğitimi almak için gittiği Paris'ten döndüğünde çocukluk aşkı Raziye'nin evlenmiş olduğunu öğrenerek büyük bir yıkım yaşar. Raziye'den haber almak için çareler arayan Şefik, nihayetinde "Yeni Cami'de uçkur, çevre, takke filân satmakta bulunan kadınlardan birisini" (A. Midhat 2000c: 57) bulur, sevgilisine yazılmış bir mektupla kadını bohçacı kılığında Raziye'nin yaşadığı haneye gönderir.

Vah romanının kahramanı Behçet Bey, vapurda gördüğü kadını takip edip, oturduğu evi öğrendikten sonra, onun hakkında daha detaylı bilgiler edinebilmek amacıyla plânlar yapmaya başlar. Bu esnada karşılaştığı kayıkçı Petraki'ye plânını anlatan Behçet Bey, Petraki'nin bohçacılık yapan kardeşi Despino'nun, istediği bilgileri kendisine sağlayabileceğini haber verince çok mutlu olur. Yazar, Despino'nun evlerden bilgi toplamak ve aracılık etmek konusunda ne kadar tecrübeli olduğunu şöyle anlatır:

"Petraki'nin Despino diye haber verdiği kadın kendi hemşiresi idi ki bu kadın mükemmel bir bohçacı olup Avrupa'nın süse, modaya müteallik en ince işlerinden bed' ile bizim yağlılık esnafının nefâyis-i eşyâsına müteallik şeyleri dahi konaklara götürür ve hatta bazı mücevherat tellâllığına kadar da varır." (A. Midhat 2000b: 337)

Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrar-ı Cinâyât* adlı polisiye romanında Hafise Necmi, Öreke Taşı cinayetinin şüphelilerinden Hediye Hanım'ın konağına bohçacı kadın kılığında girerek, cinayete ilişkin önemli bilgiler toplar (Bkz. A. Midhat 2000f: 234-238).

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında çerçi Marika, Zehra'nın, kurduğu intikam plânlarını hayata geçirmesi hususunda önemli rol oynayan bir bohçacı kadın tipidir. Marika, pek çok haneye girip çıktığından dolayı, bu hanelerde yaşayanlara ilişkin malumat sahibidir. Marika'nın Zehra'nın hanesine gelerek, ona da elindeki mallardan göstermeye başladığı gün, Zehra'nın aklına bu çerçi kadından faydalanmak fikri gelir. Zehra, Marika'dan bolca alışveriş edip, daha sık uğramasını tembih eder. Marika ile samimiyeti ilerlettikten sonra ona, içine düştüğü durumu anlatarak yardımını ister; Marika ise zaten bu türden işlerin ustasıdır:

"Bir gün açıldı. Beyinin kendisini aldatıp terk ettiğinden filândan bahsederek, gerek şundan, gerek rakibi olan Sırricemal'den bir âlâ öç almak istediğini uzun uzadıya anlattı.

Zaten Marika bu gibi işlerin erbabı idi. Fakat istifade-i şahsiyesini artırmak için evvel emirde biraz nazlandı. O nazlandıkça Zehra vaatleri yükseltmekte idi. Nihayet Marika razı oldu." (N. Nazım 2004: 114)

Zehra, Marika'nın da yardımıyla çekici bir kadını Suphi'ye musallat ederek Suphi'nin sefahat âlemlerine alışmasına ve sonrasında da Sırricemal'den ayrılmasına sebep olur.

Tanzimat romanlarında yer alan bohçacı tipleri, roman kişileri arasında haberleşmeyi sağlamakla birlikte, zaman zaman casusluk işleviyle de ortaya çıkarlar. Kimi kahramanlar ca-

susluk yapmak için bohçacı kılığında hanelerin içine rahatlıkla girerek istediğini elde etmeyi başarır. Bohçacıların evlere rahat girip çıkmaları ve evin hanımıyla kısa sürede arkadaşlık kurmayı başarmaları, bohçacılığın Osmanlı toplumunda geleneksel bir alışveriş türü olmasından kaynaklanır. Osmanlı kadınları, kapılarına gelen bohçacılardan alışveriş etmekten keyif alırlar. Belirli zaman aralıklarıyla haneleri kapı kapı dolaşan bohçacılar, ellerindeki yeni ürünleri, teşhir ederek alışverişin devamlılığını sağlarlar.

Tanzimat romanlarında bohçacı tiplerinin yanı sıra Osmanlı sokaklarında bu dönemde çeşit çeşit seyyar satıcıların var olduğu görülür. Bu durum, dönemin yazarlarının gerçekçilik akımının etkisiyle mekânı tüm gerçekliği ile yansıtmaya çalışmalarının bir sonucudur.

Diğer Meslekler

XIX. yüzyıl Türk romanında, yukarıda farklı başlıklar altında incelenen meslek gruplarının dışında, birtakım farklı meslekler de mevcuttur. Romanlarda seyrek olarak ortaya çıkan bu meslekler çengi, arzuhalci, garson, aşçı, savcı, mutasarrıf, ressam ve tulumbacıdır.

Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme hareketleri kimi geleneksel mesleklerin varlığını da etkiler. Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanına adını veren çengilik, bu meslek dallarından biridir. Romanın kahramanı Sünbül, bu dönemin çengi tipine bir örnek teşkil eder:

"Bu kadın, vaktiyle sanatdaşları miyanında ol dereceye teferrüt eylemişti ki gerek o zamana ve gerek o zamandan bu vakte kadar hiçbir çengi mumaileyhanın kâ'bına vasıl olamadığı gibi bundan sonra diğer birisinin o rütbeyi ihraz edemeyeceği hükmolunur ise, bu da beca görülür. Zaten asrımız, çengilik asrının son demi olup eski sanayiden pek çoğuna devr-i ced'dimizde rağbetsizlikle inkırâz târî olduğu gibi bu sanat dahi dereke-i inkırâzına yaklaşmıştır." (A. Midhat 2000: 100)

Nevin Meriç, Türk kültüründe dansın ve çengiliğin yerini Will Sperco'dan naklederek ifade eder:

"Türk danslarının eski dönemlerde dini bir niteliği vardır. Erkek ve kadınlar ayrı ayrı eğlenirlerdi. Eskiden profesyonel dans toplulukları vardı. Bu dansörler, çok genç erkek çocuklar olurlar, sırma ve gümüş işlemeli kadife tunikler, ince ipekten pantolonlar, dört kat etekler giyerlerdi. Kadın toplantılarında da dansları 'çengi'ler oynardı. Bunlar gruplar halinde bulunurlar, bayram ve düğünlere çağırılırlardı. Giysileri çok zengindi. İpekler ve nakışlı kemerler kuşanarak ustalarının yönetiminde oynarlar ve bazan da oldukça yüksek ücretler alırlardı." (Meriç 2007: 166)

Tanzimat sonrasında değişen ve şekillenen sosyal hayatın etkisiyle çengilik, daha önceki yüzyıllarda gördüğü rağbeti yitirmeye başlar.

Yeryüzünde Bir Melek romanının başkahramanı Şefik'in yakın arkadaşı İsmail de romanda "Arzuhâlici İsmail" olarak tanınır. Ancak, İsmail'in arzuhalcilik dışında, "hakkâklık", "hattatlık", ve "yazmacılık" gibi farklı zanaatlara de yeteneği vardır. Arzuhalciyi, "küçük bir ücret karşılığında daktilo ile resmi dairelere dilekçeler yazan kişi" (Karpaz 2006: 488) olarak tanımlayan Kemal Karpaz, bu mesleğin kâtipliğin gelişen teknoloji ile birlikte değişen koşullara uyum sağlamış hali olduğunu belirtir.

Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanının başkahramanlarının, tiyatroya gitmeden önce girdikleri lokantanın garsonu tarafından ne surette muamele gördüklerini şu cümlelerle ifade eder:

"Masanın yanında oturur oturmaz ne isteyeceklerini, ne emredeceklerini sormağa gelmiş olan garsona Hulusi Efendi dedi ki:

– Evvel-be-evvel bize iki kadeh rakı! Fakat silme dolu olmalı. Ondan sonra da yemekler listesini!

Garson başı ile bir itaat işareti vererek gitti. Eğer bu müşteriler, lokantanın her akşam müdavimi olan müşterilerden olsa idiler garson gittikten sonra bir daha zuhur etmesi için âdeta can sıkacak kadar beklemek lâzım gelirdi. Ancak bu misillü yerlerde ilk gelen müşteriyi celp için garsonlar hüsn-i îfâ-yı vazîfeye daha ziyade hizmet ederler ki muahharen bu himmetlerini her taamdan sonra birkaç kuruş bahşiş ile satın almağa mecburiyet elvereceği dahi erbâb-ı tecrübeye malûmdur.” (A. Midhat 2000: 7)

Garsonun tavrı, bu dönemin lokantacılık anlayışının gerçekçi bir örneğini sunar. Garsonların müşterileri “eski” ve “yeni” olarak gruplandırmaları, yazarın yukarıda alıntılanan cümlelerinden açık biçimde görülür.

Henüz 17 Yaşında romanının başkahramanı Ahmet Efendi, hayatı boyunca pek çok iş ile uğraşmış bir kişidir. Yazarın “hangi işe teşebbüs edecek olsa uhdesinden gelebilecek yolda talim ve terbiye görmüş” (A. Midhat 2000: 6) diye nitelendirdiği Ahmet Efendi, mimarlık, şimendifer inşaatında müteahhitlik, mültezimlik, avukatlık gibi çok çeşitli işlerle uğraştıktan sonra simsarlık yaparak ticarete de atılmıştır. Roman kahramanı, bu özellikleriyle Ahmet Midhat Efendi’nin Râkım Efendi başta olmak üzere, kimi romanlarında yarattığı ideal kahraman örneklerini çağrıştırır.

Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat* romanında geleneksel Osmanlı kültüründe aşçılığın çok önemli bir meslek dalı olmasına rağmen, son zamanlarda bu mesleğin, işinin ehli olmayan kişiler tarafından yapılmasından dolayı eski itibarını kaybettiğini belirtir. Yazar, arkadaşı Refet Bey ile gittikleri lokantanın sahibi Hacı İzzet’i, eski zaman aşçularına benzetir:

“Bu aşçı Hacı İzzet, bir zamanın Müslüman aşçularından bakiye bir nâdire-i rüzgârdı. Meğer bir zamanlar bizde çarşı aşçılığı şimdikine kıyas bile kabul etmezmiş. Şimdi Rumdan, Ermeniden bir takım tabiatsız, nezaketsiz herifler elinde bulunan lokantacılık denilen şey, evvelleri yalnız ‘aşçı’ tabiriyle ne temiz bir hâldeymiş.” (A. Midhat 2000: 72)

Yukarıda alıntılanan cümleler, dünya mutfakları arasında önemli bir yere sahip olan Türk mutfağının, XIX. yüzyılda sosyal değişim sürecinin de etkisiyle yozlaşmaya başladığının göstergesidir.

Türk edebiyatının ilk polisiye romanı olan *Esrâr-ı Cinâyât*’ın başkahramanı Osman Sabri Efendi, İstanbul’un tanınmış savcılarındandır. Tanzimat sonrası Osmanlı idari sisteminde sancakbeyliği yerine yeni bir yönetim birimi kurulmuş ve bu birimin en yüksek yöneticisine de mutasarrıf unvanı verilmiştir. *Esrâr-ı Cinâyât* romanının kahramanlarından Beyoğlu Mutasarrıfı Meceddin Paşa, dönemin mutasarrıflarına olumsuz bir örnek olarak romanda yer alır. Görevini kötüye kullanan Meceddin Paşa, bütün olumsuzlukları kendi lehine çevirmeyi başarmış ve diplomatik gücünü kullanarak savcı Osman Sabri’yi hapse attırmayı başarmış olsa bile yaptığı haksızlıkların cezasını romanın sonunda görür. *Esrâr-ı Cinâyât*’ın ilk polisiye Türk romanı olmasının dışında bir başka önemli özelliği daha vardır: Ahmet Midhat Efendi, bu romanı dönemin sefi bir hayat yaşayan Beyoğlu Mutasarrıfını afişe etmek için bu romanı kaleme almıştır. Romanda yarattığı Mutasarrıf tipi, dönemin Beyoğlu Mutasarrıfının bütün ahlaksızlıklarını gözler önüne serer. Romanın *Tercüman-ı Hakikat*’te tefrika edildiği dönemde bütün çirkeflikleri ortaya çıkan ve toplumun gözünde gülünç duruma düşen Beyoğlu Mutasarrıfı, bu utançtan kurtulmak için ülkeyi terk eder (Bkz. Fesch 1999: 37). Bu durum, dönemin romanlarının gerçek hayatı yansıttığına dair çarpıcı bir kanıt teşkil eder.

Sami Paşazade Sezai’nin *Sergüzeşt* romanının başkahramanı Celâl Bey, XIX. yüzyıl Türk romanının ressam olan tek başkahramanı olarak dikkat çeker. Resim, Osmanlı toplumunun Batı

kültürünün etkisiyle tanıdığı bir sanat dalıdır. Osmanlı'nın XVIII. yüzyılda Batı ile başlayan teması, Batı kültürünün kademe kademe topluma yansmasıyla sonuçlanır. Bu dönemde Batı tarzı resim sanatı, Osmanlı insanının ilgisini çeker. XIX. yüzyılda Osmanlı'nın Batı tarzı eserler veren ilk Türk ressamı ortaya çıkar. Şeker Ahmet Paşa, Osman Hamdi Bey, Süleyman Seyyid, vb. ressamlar modern Türk resminin ilk örneklerini sunarlar. (Bkz. Papila 2008: 117-134) Celâl Bey'in Batılı bir kahraman olarak çizilmesinin yanı sıra Batılı bir sanat dalına gönül vermiş olması XIX. yüzyıl sosyal değişiminin bir parçası olması bakımından büyük bir önemi haizdir.

Deprem tehlikesi, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca başkenti olan İstanbul halkı için en büyük korku kaynağıdır. Depremlerle yerle bir olan şehirde yaşanan maddi felaketleri en aza indirmek isteyen II. Bayezid, evlerin taştan yapılmasını yasaklayarak, yeni yapılacak olan binalarda ahşap kullanılmasını öngören bir kanun çıkartır. Ahşap evler, depremin sebep olacağı hasarlar karşısında iyi bir önlem olur; fakat beraberinde şehir için yeni ve büyük bir felakete davetiye çıkarır: Yangın. İstanbul, bu tarihten sonra pek çok kez büyük yangın felaketleriyle kül olup, baştan inşa edilir. Yangınların vereceği hasarı önleyebilmek için Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak 1720 yılında Dergâh-ı Âli Tulumbacı Ocağı adıyla bir itfaiye teşkilatı kurulur. Bu tarihten itibaren İstanbul'un her semtinde küçük tulumbacı taburları görev almaya başlar. Herhangi bir semtte yangın çıktığında, o semtin tulumbacı taburu derhal yangına müdahale eder; eğer yangının kontrol altına alınması başarılmazsa civar semtlerdeki tulumbacı taburları ve Tulumbacı Ocağı yardıma gelir. Olası yangın ihtimaline karşı bütün şehir, bugün İstanbul Üniversitesi sınırları içerisinde yer alan Beyazıt Ağa Kapısı Kulesi'nden gözlenir. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında II. Mahmut tarafından ortadan kaldırılmasıyla, Tulumbacı Ocağı da lağvedilir. Bunun yerine 1827 yılında yeni orduya bağlı başka bir Tulumbacı Ocağı kurulur. Yangınların aynı zamanda çapulculuğa ve yağmaya son derece müsait bir ortam teşkil etmesi dolayısıyla, şehrin serserileri zaman zaman tulumba takımına girerler. XIX. yüzyılda devletin otoritesini kaybetmesiyle birlikte tulumbacıların yaptığı yağmalar dolayısıyla Tulumbacı Ocağı bir süre sonra itibarını kaybetmeye başlar. (Orhonlu 1988: 50-54)

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında tulumbacılık ve tulumbacıların gündelik yaşantısına ilişkin gerçeğe dayalı, önemli detaylar vardır. Romanın başkahramanlarından Suphi, esasen tüccardır. İyi bir geliri ve çok sayıda mülkü vardır. Fakat evlilik hayatı bitip de tutulduğu kadın uğrunda bütün mal varlığını kaybedince, hayatını sürdürmek için tulumbacılar yanadır. Fakat hayatı boyunca kibar hayatı yaşamış olan Suphi, çıkan ilk yangında görevini başaramayınca, işi bırakmak zorunda kalır. Romanda Suphi'nin tulumbacılarla birlikte yangın yerine gittiği sahne, bu mesleğin ayrıntılarına dair çok önemli veriler sunar (Bkz. N. Nazım 2004: 152-157).

SONUÇ

Osmanlı'da toplumsal hayat, XIX. yüzyıldan itibaren pek çok hususta değişim gösterir. Bu dönemden itibaren toplumda baş gösteren Batı etkisi, gündelik hayatın yanı sıra, artan/azalan ihtiyaçlar doğrultusunda mesleklere de etki eder. Toplumsal değişim sürecini yakından gözlemleyen yazarlar, romanlarında yarattıkları kahramanlar vasıtasıyla gerek dönemin popüler meslek dalları, gerekse değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yok olmaya yüz tutan geleneksel mesleklere dair düşünce ve önerilerini ortaya koyarlar. Bu doğrultuda, XIX. yüzyılda yayımlanan Türk romanları incelendiğinde, dönemin iş hayatına ve meslek tercihine dair genel bir izlenim edinmek mümkündür. Bu çalışma kapsamında incelenen roman kahramanlarının meslek tercihleri gruplandırıldığında, dönemin ihtiyaçları ve yazarların gerçekçi gözlem ve tespitleri açık biçimde görülür.

XIX. yüzyıl Türk romanları kahramanların meslekleri göz önünde bulundurularak incelendiğinde, kalem memurluğunun ön plana çıkan bir meslek olması dikkat çeker. Dönemin en prestijli mesleklerinden biri olan kalem memurluğu, ilk telif romanımız *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'tan itibaren yazarların bilhassa başkahramanlara uygun gördükleri bir meslektir. Ahmet Midhat Efendi başta olmak üzere kimi yazarlar idealize edilmiş kahramanların karşısında bir çatışma unsuru olarak olumsuz kahramanlar yaratmak suretiyle doğru ile yanlış karşılaştırıp, okuru doğru ve ahlâklı olana yönlendirmeyi amaçlarlar.

Bu dönemden itibaren doktorluğun da prestijli ve tercih edilen bir meslek olmaya başladığı, dönemin romanlarında doktor kahramanların sayısının artmaya başlamasından anlaşılır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* romanının başkahramanı Şefik, Türk romanında doktor olan ilk başkahramandır. Bu yıllardan itibaren idealize edilmiş doktor kahramanların Türk romanındaki sayısının artmaya başladığı görülür. Dönemin doktor kahramanlarının hemen hepsi merhametli, yardımsever ve özverili olmaları ile toplumun sağlığını her şeyden üstün tutmaları bakımından benzerlik teşkil eder. Bununla birlikte zaman zaman mesleğini kötüye kullanan olumsuz doktor tipleri ile de karşılaşılır. Yazarlar, mesleğini kötüye kullanan doktor kahramanları roman sonunda mutlaka cezalandırırlar.

XIX. yüzyıl yazarları, yarattıkları öğretmen kahramanlar vasıtasıyla eğitimin toplumsal önemini vurguladıkları görülür. Bilhassa Fatma Aliye Hanım'ın öğretmenliğin ne kadar kutsal bir meslek olduğunu ısrarla vurguladığı *Refet* romanı, konuya ilişkin son derece çarpıcı bir örnek teşkil eder.

Tanzimat sonrasında büyük önem kazanan gazeteler ve dolayısıyla gazeteciler, büyük çoğunluğu gazetelerde yetişen bu dönem yazarlarının eserlerinde de yansımaları bulur. Örneğin, Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında bir kahraman olarak doğrudan yer alırken, *Esrar-ı Cinâyât* romanında gazetecilerin toplumun bilgilendirilmesi yolundaki büyük başarılarından övgüyle söz eder. Dönemin basın hayatına dair bir diğer ilginç detay ise Hüseyin Rahmi'nin *İffet* romanının önsözünde korsan yayıncılığın varlığından bahsetmesi ve hükümetin korsan yayıncılık konusunda caydırıcı yaptırımlarda bulunmadığından şikâyet etmesidir.

Dönemin romanlarında dikkat çeken bir diğer husus, tüccar kahramanların sayısındaki artıştır. Tanzimat sonrası süreçte Osmanlı'da ticaret alanında yaşanan gelişmeler, kısa süre içinde romanlarda yansımaları bulmaya başlar. İncelenen romanlar içinde *Müşahedat* romanının ideal bir tüccar olarak ön plana çıkan kahramanı Seyyit Mehmet Numan, ticaret ahlakına ve dürüstlüğüne ilişkin ortaya koyduğu görüşleri ile önemli mesajlar verir. Bununla birlikte bu romanların bazılarında olumsuz tüccar tipleri de mevcuttur. Yazarlar, yarattıkları bu olumsuz kahramanlar vasıtasıyla, okura iletmek istedikleri mesajların etkisini artırmayı amaçlarlar.

XIX. yüzyıl Türk romanında mesleklere dair dikkat çeken bir diğer husus, bohçacıların varlığıdır. Romanlarda sıkça rastlanan bohçacıların ortak işlevi, gittikleri evlerden çeşitli vesilelerle bilgiler toplayıp, bir anlamda casusluk etmeleridir. Roman kahramanlarının kimi zaman evlere bohçacı kılığında girmeleri çarpıcı bir detaydır. Kahramanların normal koşullarda girmeleri mümkün olmayan evlere kılık değiştirdikten sonra rahat biçimde girip çıkabilmeleri, dikkat çeken bir ayrıntıdır. Bu durum, bohçacılığın o dönemlerde toplumdaki yerini işaret etmesi bakımından ilginç veriler sunar.

Bununla birlikte Batılılaşma ve toplumsal değişim sürecinde yok olmaya yüz tutan veya bu etkiyle yeni ortaya çıkan kimi mesleklerin varlığı da dikkat çeker. Arzuhalçiler, savcılar, ressamlar, Batılılaşma etkisiyle ortaya çıkan kimi ihtiyaçları karşılamaya yönelik meslek grupla-

rı olarak ortaya çıkarken, geleneksel bir meslek olan çengiliğin bu dönemde eski rağbetini kaybettiği görülür.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında devlet kademelerinde başlayan ve kısa süre içinde toplumun bütün katmanlarına etki eden Batılılaşma hareketleri, meslek hayatı üzerinde de büyük bir etki yaratır. Değişen hayat koşulları kimi mesleklerin sonunu hazırlarken, yeni yeni pek çok mesleğin ortaya çıkmasına da sebep olur. Toplumun nabzını tutan yazarlar, meslekler üzerindeki bu değişimi eserlerine gerçekçi biçimde yansıtarak, toplumsal değişimin iş hayatı üzerindeki etkilerini ortaya koyarlar. Bu durum, edebiyat ile toplumun Tanzimat yıllarından itibaren sıkı bir ilişki içerisine girdiğinin açık bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Midhat Efendi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş; Felatun Bey ile Rakım Efendi; Hüseyin Fellah, Haz. Kâzım Yetiş vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000a.
- Ahmet Midhat Efendi, Karnaval; Vah, Haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000b.
- Ahmet Midhat Efendi, Yeryüzünde Bir Melek, Haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000c.
- Ahmet Midhat Efendi, Cinli Han; Taaffüf; Gönüllü, Haz. Ali Şükrü Çoruk vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000d.
- Ahmet Midhat Efendi, Paris'te Bir Türk, Haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000e.
- Ahmet Midhat Efendi, Cellat; Esrâr-ı Cinâyât, Haz. Ali Şükrü Çoruk vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000f.
- Ahmet Midhat Efendi, Müşahadat, Haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000g.
- Ahmet Midhat Efendi, Çengi; Kafkas; Süleyman Muslî, Haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000h.
- Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Enginün, İnci, Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
- Fesch, Paul, Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, Şık, Haz. Emre Taylan, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, İffet, Haz. Emre Taylan, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- Halis, İsa, Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi, Serhat Kitabevi, Konya, 2005.
- Kahya, Esin, "Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp", 150. yılında Tanzimat, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 289-302.

- Karaca, Şahika, "Fatma Aliye Hanım ve Refet Üzerine...", Refet, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13-24.
- Karpat, Kemal H, Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- Mehmed Murad, Turfanda mı Yoksa Turfa mı?, Haz. Tecettin Şimşek, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Meriç, Nevin, Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927), Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Nabizade Nazım, Zehra; Karabibik, Haz. Özlem Fedai, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Namık Kemal, İntibah, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Orhonlu, Cengiz, "Tulumbacı", İslâm Ansiklopedisi, C. 12/2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 50-54.
- Papila, Aytül, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", Sanat ve Tasarım Dergisi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara, S. 1, 2008, s. 117-134.
- Recaizade Mahmut Ekrem, Araba Sevdası, Haz. Seyit Kemal Karaalioğlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, yy.
- Sami Paşazade Sezai, Sergüzeşt, Haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Şemsettin Sami, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, Haz. Özlem Nemutlu, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Uludağ, Osman Şevki, "Tanzimat ve Hekimlik", Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 966-977.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, Nemide, Haz. Berna Sağıroğlu, Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, Bir Ölünün Defteri, Haz. Orhan Oğuz, Özgür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, Ferdi ve Şürekâsı, Haz. Samet Öz, Özgür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ünver, A. Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940. s. 933-960.